

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE STANDART DIŞI KULLANILAN ÇOKLUK 1. KİŞİ EKLERİ ÜZERİNE*

Erkan SALAN**

Öz

Eski Anadolu Türkçesi döneminde edebiyat, tıp, tarih, coğrafya, din gibi çeşitli alanlara ait pek çok Türkçe eser yazılmıştır. Bu eserler üzerine önemli dil çalışmaları yapılmıştır ve yapılmaktadır. Ancak incelenmeye muhtaç pek çok konunun olduğu da aşikârdır. Bu konulardan biri, dönem eserlerinde geçen çokluk 1. kişi eklerinin standart dışı kullanımlarıdır. Standart dışı kullanımların somut örnekleri, aruz vezninden dolayı ortaya çıkarılmış {-lüm} ve {-z}; uyaktan dolayı ortaya çıkarılmış ve istek kipiyle kullanılan {-k} ve {-yüz}; bir ağız özelliği olarak eserlere yansıyan {-alık}, {-AlUñ}, {-eliñ}, {-biz} ve {-ük} biçimleridir. Özellikle bu kullanımların tespitte ve değerlendirilmeye muhtaç olması, ele alınan konu açısından dikkate değerdir. Bu çalışmada; {-alık}, {-AlUñ}, {-eliñ}, {-biz}, {-k}, {-lüm}, {-ük}, {-yüz} ve {-z} biçimleri üzerine yapılacak olan değerlendirmeler dikkatlere sunulmuş ve standart dışı kullanımlar olan biçimlerin Eski Anadolu Türkçesinin geneline mâl edilmemesi ve standart kullanımlardan ayrı olarak ifade edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, çokluk 1. kişi ekleri, standart dışı kullanımlar.

ON NON-STANDARD FIRST PERSON PLURALITY SUFFIXES USED IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Abstract

Numerous Turkish works were written in fields such as literature, medicine, history, geography and religion during the period of Old Anatolian Turkish. Important linguistic studies were conducted on these works and they are still being carried out. However, it is obvious that there are various different topics that need to be handled. One of these topics concerns non-standard uses of 1st person plurality suffixes in works belonging to the period in question. Concrete examples of non-standard uses involve {-lüm} and {-z}, which were created especially due to the aruz meter; {-k} and {-yüz}, which were created due to rhyme and used in the subjunctive mood; {-alık}, {-AlUñ}, {-eliñ}, {-biz} and {-ük} forms, which were reflected in the works as a dialectal feature. In particular, the fact that these uses need identification and evaluation is noteworthy in terms of the topic under investigation. In this study, evaluations that were made with regard to the forms {-alık}, {-AlUñ}, {-eliñ}, {-biz}, {-k}, {-lüm}, {-ük}, {-yüz} and {-z} were presented to the attention of those interested and it was emphasized that forms, which are non-standard forms, should not be generalized to the whole of the Old Anatolian Turkish and should be dealt with separately from standard uses.

Keywords: Old Anatolian Turkish, 1st person plurality suffixes, non-standard uses.

* Bu çalışma, 15 - 17 Ekim 2015 tarihleri arasında Çanakkale’de düzenlenmiş olan VIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu’nda sunulan “Eski Anadolu Türkçesinde Standart Dışı Kullanılan Çokluk 1. Kişi Ekleri Üzerine” başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr.; Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, salanerkan@yahoo.com.

1. Giriş

“Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşundan ve Anadolu'nun Türkleşmesinden sonra, Oğuzca temelinde kurulup gelişen ve XIII. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına (devrin uzantısı olarak XVI. yüzyıla) kadar süregelen yazı dilidir” (Korkmaz, 1995, s. 537). Bu dönemde edebiyat, tıp, tarih, coğrafya, din gibi çeşitli alanlara ait pek çok Türkçe eser yazılmıştır. Eserler üzerine önemli dil çalışmaları yapılmıştır ve yapılmaktadır. Ancak bu dönemde yazılmış pek çok önemli eserin çeşitli açılardan dil incelemelerine muhtaç olduğu bilinmektedir. Özellikle günümüz Türkiye Türkçesinin dayandığı ilk yazı dili olan Eski Anadolu Türkçesinin bütün yönleriyle aydınlatılması hem dönem Türkçesi hem de günümüz Türkiye Türkçesi açısından son derece önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde çeşitli dil yapılarının standart dışı farklı kullanımlarıyla karşılaşılmaktadır. Standart dışı kullanımların neler olduğu, ortaya çıkış sebepleri ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine çeşitli çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tarz çalışmalar, döneme ait eksiksiz bir gramerin yazılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Konuya giriş olması ve araştırmacıların dikkatini çekmesi bakımından bu çalışmada, çokluk 1. kişi eklerinin standart dışı kullanımları ele alınmıştır. Çalışmanın *inceleme* bölümünde; -tespit edilebildiği kadarıyla- çokluk 1. kişi eklerinin standart dışı kullanımlarının neler olduğu, ortaya çıkış sebepleri ve dönem Türkçesi açısından ne şekilde değerlendirilmesi gerektiği örneklerle ifade edilmiş ve *sonuç* bölümünde; ortaya çıkan tespit, yorum ve önerilere yer verilmiştir.

2. İnceleme

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde çokluk 1. kişi eklerinin çeşitli biçimleri standartlaşmıştır. Ancak standart kullanımların yanı sıra oldukça seyrek olarak standart dışı kullanımlara da rastlanmaktadır. Standart dışı bu kullanımlar; dönem eserlerinde uyak, vezin ve ağız etkisiyle ortaya çıkmıştır.

2.1. Uyak etkisiyle ortaya çıkan standart dışı kullanımlar

Çokluk 1. kişi eklerinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde uyak etkisiyle farklı biçimlerde kullanılabildiği görülmektedir. Bunlar, taranan eserlerden tespit edilebildiği kadarıyla {-k} ve {-yüz} ekleridir.

2.1.1. {-k}: Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde {-(y)A} istek kipi ekiyle kullanılan zamir kökenli standart çokluk 1. kişi eki, {-vUz} ekidir (Özkan, 2000, s. 135;

Gülsevin, 2007, s. 107; Develi, 2008, s. 216; Köktekin, 2008, s. 119). Ancak Mu'îni'nin *Mesnevî-i Murâdiyye* adlı eserinde {-y)A} ekli istek kipinin çokluk 1. kişi çekiminde {-k} ekinin de kullanıldığı görülmektedir:

Dünya-y-ı çun halka hulķ itmek nifāk

Didi ol cān zahmına tiryāk vura-k (Yavuz, 2007a, s. 112)

“Halkı dünya için ahlaklandırmak nifaktır, o yaraya tiryak vuralım.’ dedi.”

Yukarıda verilen beytin ikinci dizesindeki *vura-k* “vuralım” sözcüğü ile kullanılmış olan {-k} çokluk 1. kişi eki dizeler arasında uyak oluşturmak için {-vuz} ekinin yerine kullanılmıştır. Ayrıca şair, bu örnekte {-vuz} eki yerine {-k} ekini kullanmak suretiyle dizeyi aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbına uydurabilmiştir. Yani yukarıdaki tek örnek dışında gerek *Mesnevî-i Murâdiyye*'de gerekse taradığımız dönem Türkçesine ait diğer eserlerde {-k} eki, {-y)A} ekli istek kipinin çokluk 1. kişi çekiminde kullanılmamıştır. Bu bakımdan {-k}, şair tarafından uyak ve vezin gerekçesiyle tercih edilmiş standart dışı bir kullanımdır¹.

Mesnevî-i Murâdiyye'de {-y)A} ekli istek kipinin çekiminde dönem Türkçesinin genel eğilimine uygun olarak -yukarıdaki örneğin dışında- {-vUz} ekinin kullanıldığı görülür:

güyā ola-vuz (Yavuz, 2007a, s. 13) “söyleyici olalım”; *rüsivā ola-vuz* (Yavuz, 2007a, s. 13) “rüsivā olalım”; *beyān ide-vüz* (Yavuz, 2007a, s. 81) “anlatalım”; *inkār ide-vüz* (Yavuz, 2007a, s. 324) “inkār edelim”; *zelil olmaya-vuz* (Yavuz, 2007a, s. 90) “değersizleşmeyelim”; *pāk ide-vüz* (Yavuz, 2007a, s. 519) “temizleyelim”; *eyde-vüz* (Yavuz, 2007a, s. 630) “söyleyelim”.

2.1.2. {-yüz}: Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşid-nâme* adlı eserinden alınan aşağıdaki beytin ikinci dizesinde, Eski Anadolu Türkçesi dönemi için {-y)A} ekli istek kipi çekiminde standart olan {-vüz} çokluk 1. kişi ekinin {-yüz} biçiminde kullanıldığı görülür:

Hudâyâ sen ganîsin biz gedâyuz

Bu der-gâhı koyup kanda gide-yüz (Ayan, 1979, s. 132)

“Ey Allah'ım! Sen zenginsin, biz fakiriz; bu dergâhı bırakıp nereye gidelim.”

¹ {-k} ekinin kullanımında uyak daha bariz bir etkiye sahip olduğundan eke bu bölümde yer verilmiştir. Dolayısıyla çalışmada, “Uyak ve vezin etkisiyle ortaya çıkan standart dışı kullanım” biçiminde ayrı bir başlığa ihtiyaç duyulmamıştır.

Yukarıdaki beytin ikinci dizesinde kullanılmış olan {-yüz} eki, *gedâyuz* “fakiriz” sözcüğü ile ses uyumu oluşturmak için {-vüz} ekinin yerine kullanılmıştır. Yani dizeler arasında uyak oluşturmak amacıyla {-vüz} çokluk 1. kişi eki şair tarafından {-yüz} biçiminde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu yapı, dönemin dil özellikleriyle ilgili olmayıp tamamen şairin şiirsel kaygılarla ortaya çıkarmış olduğu kişisel kullanımdır.

Hurşîd-nâme ‘de {(y)A} istek kipi ekiyle kullanılan çokluk 1. kişi ekinin oldukça sık olarak {-vUz} biçiminde olduğu görülür:

Eger râzı olursa hód göre-vüz

Ala-vuz her ne isterse vire-vüz (Ayan 1979, s. 290)

“Eğer razı olursa görelim, alalım, her ne isterse verelim.”

{-(y)A} istek kipi ekiyle kullanılan {-yüz} çokluk 1. kişi eki biçimine, -yukarıda verilen örnek dışında- taranan hiçbir eserde rastlanmamıştır. Sadece tek bir eserde şairin kişisel tasarrufuyla ortaya çıkmış bir yapı olduğundan {-yüz} eki, adı geçen dönem için standart dışı bir kullanımdır.

2.2. Vezin etkisiyle ortaya çıkan standart dışı kullanımlar

Çokluk 1. kişi eklerinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış olan manzum eserlerde vezin etkisiyle {-lüm} ve {-z} biçiminde de kullanılabildiği görülmektedir.

2.2.1. {-lüm}: Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde genellikle {-AlUm} eki kullanılmıştır (Özkan, 2000, s. 143; Gülsevin, 2007, s. 107; Köktekin, 2008, s. 121). Ancak Gülşehri’nin *Mantku’t-Tayr* adlı eserinde ekin seyrek (3 adet) olarak {-lüm} biçiminde de kullanıldığı görülür:

Eytdiler yavlak çok eytdük biz aña

Kim niçe ilerü gel-lüm biz saña (Yavuz, 2007b, s. 92)

“Biz de seninle gelelim diye ona çok söyledik.’ dediler.”

Yaluñuz nite gire kimse yola

Gelüñüz kim kamumuz git-lüm bile (Yavuz, 2007b, s. 38)

“Kimse bu yola yalnız başına giremez; gelin, hepimiz birlikte gidelim.”

Ol kişi eydür gel imdi gidelim

Kimini sür-lüm kimini yidelüm (Yavuz, 2007b, s. 176)

“O kişi, ‘Gel şimdi gidelim, atların kimisini sürüp kimisini yedeğe alalım.’ dedi.”

Gülşehri'nin *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde oldukça sık olarak {-AlUm} biçiminde kullanılan ekin (Yavuz, 2007b, s. 12, 52, 64, 224, 230 ...) sadece yukarıda verilen örneklerde {-lüm} biçiminde kullanılması, veznin etkisiyle açıklanabilecek bir durumdur. Şair, yukarıda verilen beyitlerde dizeleri aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbına uydurabilmek için {-elüm} ekini {-lüm} biçiminde kullanmıştır. Hem taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde hem de yukarıdaki örneklerin alındığı eserde, -verilen örnekler dışında- {-lüm} ekine rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu kullanımı, vezin etkisiyle ortaya çıkarılmış standart dışı bir kullanım olarak değerlendirmek gerekir.

2.2.2. {-z}: Eski Anadolu Türkçesi dönemi için {(y)A} istek kipi ekiyle kullanılan zamir kökenli standart çokluk 1. kişi eki, {-vUz} ekidir. Ancak *Şehnâme Çevirisi* adlı eserde {(y)A} ekli istek kipinin çokluk 1. kişi çekiminde {-z} eki de sık kullanılmıştır:

Bilürüz aş bişürmek fennini hüb

Bişüre-z dürlü aşlar saña mergüb (Kültürel vd., 1999-I, s. 53)

“Biz yemek pişirmenin ilmini iyi biliriz, sana sevilen çeşitli yemekler pişirelim.”

Depüñ her yañadan idüñ savaşı

Ola kim kırtara-z ceng-ile başı (Kültürel vd., 1999-II, s. 681)

“Her taraftan saldırın ve savaşın, belki savaşarak başımızı kurtarıyoruz.”

Nicesi unıda-z ihsānuñi biz

Nicesi şındura-z peymānuñi biz (Kültürel vd., 1999-III, s. 1806)

“İyiliğini nasıl unutam, yeminini nasıl bozalım!”

{-(y)A} istek kipi ekiyle kullanılması gereken {-vUz} eki, *Şehnâme Çevirisi* adlı eserden alınan yukarıdaki beyitlerde, aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbına (Kültürel vd., 1999-I, s. XXI) uydurularak {-z} biçiminde kullanılmıştır. Dolayısıyla {-z} çokluk 1. kişi eki, dönemin dil özelliği olarak kullanılmamış ve bizzat şair tarafından aruz vezni kaygısıyla ortaya

çıkarılmış bir yapıdır. Eski Anadolu Türkçesinin diğer eserlerinde kullanılmamış olan bu yapı, tamamen örneklerin alındığı esere özgüdür. Bu bakımdan {-z} çokluk 1. kişi eki, standart dışı kullanımdır ve dönemin geneline mâl edilmemelidir. Ayrıca eserde oldukça sık olarak {-vUz} ekinin kullanıldığı görülür:

Dilimüz aça-vuz dāyim du 'āña

Gönüller vire-vüz vird ü senāña (Kültüral vd., 1999-I, s. 300)

“Dilimizi her zaman duan için açalım, gönüllerimizi dua ve övgün için açalım.”

İrişe-vüz eyü ad-ıla anda

Eyü ad-ıla ola-vuz cihānda (Kültüral vd., 1999-II, s. 941)

“Oraya iyi ad ile varalım, dünyada iyi ad ile olalım/yaşayalım.”

Gerek yardım idüp leşker vire-vüz

Ne deñlü eksügi varsa göre-vüz (Kültüral vd., 1999-III, s. 1805)

“(Ne derse onu iştirmek) gerek, yardım edip asker verelim, ne kadar eksigi varsa giderelim.”

Adı geçen eserde bazen aynı beyitte bile {-vUz} ve {-z} biçimleri, birbirinin eş değeri olarak kullanılmıştır. Aynı beyte ait dizelerdeki bu farklı kullanımların ortaya çıkış nedeni vezindir:

Kaçan biz cinne ola-vuz ber-ā-ber

Getüre-z başumuza yok yire şer (Kültüral vd., 1999-I, s. 337)

“Biz ne zaman cin ile beraber olsak başımıza yok yere kötülük getiririz.”

Eger anda ire-z sağ u selāmet

Aramuzda ide-vüz bir 'alāmet (Kültüral vd., 1999-II, s. 1163)

“Eğer oraya sağ salim ulaşırsak aramızda bir işaret belirleyelim.”

2.3. Ağız etkisiyle ortaya çıkan standart dışı kullanımlar

Bazı eserlerde geçen bir kısım farklı çokluk 1. kişi eklerinin ağız etkisiyle ortaya çıkmış standart dışı kullanımlar olduğu ifade edilebilir. Bu ekler; {-biz}, {-ük}, {-alık}, {-AlUη} ve {-eliη} ekleridir.

2.3.1. {-biz}: Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde {-r} ekli geniş zaman çekiminde kullanılan standart çokluk 1. kişi eki {-Uz} ekidir (Şahin, 2003, s. 58; Gülsevin, 2007, s. 93; Develi, 2008, s. 216; Köktekin, 2008, s. 118). Ancak H. 804/M. 1401 tarihli *Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde geniş zaman çekiminde {-biz} çokluk 1. kişi ekinin de kullanıldığı görülür:

... *biz* 'amelleri *hâliş Allâh'îçün işler-biz* ... (Küçük, 2014, s. 95) "... biz amelleri sadece Allah için işleriz..."; ... *biz aña girmez-biz anlar çıkmayınca eger anlar çıksalar andan biz girür-biz*... (Küçük, 2014, s. 133) "... biz onlar çıkmadan oraya girmeyiz, biz ancak onlar çıktıktan sonra gireriz..."; ... *cezâ verür-biz anlara* ... (Küçük, 2014, s. 149) "... onlara ceza veririz..."

Geniş zaman çekimindeki {-biz} çokluk 1. kişi ekinin kullanımlarına yukarıda geçen örneklerin alındığı eser dışında, taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde rastlanmamıştır. Yani bu kullanım, adı geçen esere özgüdür. Bu eserde, geniş zamanın olumlu ve olumsuz çekimlerinde {-Uz} ve {-biz} çokluk 1. kişi ekleri oldukça sık kullanılmıştır (Küçük, 2010, s. 124-125). Çok daha seyrek olmak üzere geniş zamanın olumlu çekiminde {-vüz} ve olumsuz çekiminde {-Iz} çokluk 1. kişi eklerinin tercih edildiği görülür (Küçük, 2010, s. 124-125). Bu bakımdan sadece tek bir eserde karşılaşılan {-biz} çokluk 1. kişi eki, standart dışı bir kullanım olarak değerlendirilmeli ve dönem Türkçesinin geneline mâl edilmemelidir. {-biz} ekinin Eski Anadolu Türkçesi dönemi için farklı bir ağız özelliği olarak düşünülmesi daha olasıdır. Çünkü bir eserde aynı işlevle birbirinden çok farklı (standart ve standart dışı) eklerin tercih edilmesinde farklı ağız özellikleri etkilidir. Özellikle Anadolu'da oluşan Oğuz yazı dilinin ilk ürünlerinde (XIII-XV. yüzyıllar), o coğrafyayı Türkleştiren çeşitli boyların (Oğuz veya Oğuz olmayan) farklı ağız özelliklerinin olması ve bunların eserlere yansması son derece doğaldır (Gülsevin, 2013, s. 1953). Dolayısıyla bu kullanım, yazarın veya müstensihinin ağız özelliğinin esere yansması olarak değerlendirilebilir.

Satır Arası Kur'an Tercümesi'nde {-mİş} ekli geçmiş zaman çekiminde {-Uz} çokluk 1. kişi ekinin yanı sıra {-biz} eki de kullanılmıştır (Küçük, 2010, s. 126). Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde {-mİş} ekli geçmiş zaman çekiminde kullanılan zamir kökenli standart çokluk 1. kişi eki, {-Uz} ekidir (Gülsevin, 2007, s. 90; Develi, 2008, s. 216; Köktekin, 2008, s. 117). Bu bakımdan {-biz} çokluk 1. kişi eki, {-mİş} ekli geçmiş zaman çekiminde ağız etkisiyle ortaya çıkmış standart dışı bir kullanımdır. Bu kullanıma, sadece adı geçen eserde rastlanmıştır:

... *biz bunda oturmuş-biz* ... (Küçük, 2014, s. 133) "... biz buraya oturduk..."; ... *biz yaraqlamış-biz* ... (Küçük, 2014, s. 129) "... biz hazırladık..."

Satır Arası Kur'an Tercümesi'nde {-biz} eki {-mek gerek} yapısıyla oluşturulmuş gereklilik kipi, {-AcAk} ekli gelecek zaman ve {-(y)A} ekli istek kipi çekimlerinde oldukça seyrek kullanılmıştır:

... *haber verecek-biz kâfirlere işledükleri işleri dahı durduracak-biz* ... (Küçük, 2014, s. 290) "... kâfirlere haber vereceğiz, yaptıkları işleri de durduracağız..."; ... *biz giderecek-biz 'azābı* ... (Küçük, 2014, s. 295) "... azabı biz gidereceğiz..."; ... *bir yere süre-biz halkı...* (Küçük, 2014, s. 213) "... halkı bir yere süreceğiz..."; ... *biz barçamız hazer eylemek gerek-biz* ... (Küçük, 2014, s. 243) "... biz hepimiz çekinmeliyiz..."

Başlangıçta zamir olarak ortaya çıkmış ve sonraki dönemlerde bu kullanımını devam ettirmiş olan *biz*, eklenerek çokluk 1. kişi eki olarak da kullanılmıştır. {-biz} çokluk 1. kişi eki ilk defa Orhun yazıtlarında kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994, s. 236; Gabain, 2003, s. 80; Tekin, 2003, s. 186). Bu yapıya şimdiki zaman / geniş zaman ve gelecek zaman çekimlerinde yer verildiği görülür (Alyılmaz, 1994, s. 236). Uygur Türkçesi döneminde ise geniş zaman (Eraslan, 2012, s. 335-337), duyulan geçmiş zaman (Eraslan, 2012, s. 341-342), gelecek zaman (Eraslan, 2012, s. 343-345) ve şart kipi (Eraslan, 2012, s. 349-350) çekimlerinde işlek hâle gelmiştir.

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde {-biz} çokluk 1. kişi ekinin nadiren {-mIz} ve {-biz} biçiminde geniş zaman ve şart kipi çekimlerinde örneklerine rastlanmıştır (Ercilasun, 1984, s. 90; Hacıeminoğlu, 2003, s. 183). Harezmi Türkçesi döneminde ise {-biz} ve {-mIz} biçiminde işlek olan ekin duyulan geçmiş zaman (Toprak, 2005, s. 233), geniş zaman (Hacıeminoğlu, 1997, s. 144-149; Toprak, 2005, s. 245), gelecek zaman (Hacıeminoğlu, 1997, s. 153; Toprak, 2005, s. 255-256), şimdiki zaman (Toprak, 2005, s. 237), istek kipi (Hacıeminoğlu, 1997, s. 156-157) ve şart kipi (Hacıeminoğlu, 1997, s. 159) çekimlerinde kullanıldığı görülür. Harezmi Türkçesinde {-mIz} ekinin yuvarlak-dar ünlülü olan {-müz} biçimi de {-gey} ekli gelecek zaman çekiminde bir örnekte kullanılmıştır (Toprak, 2005, s. 256).

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde {-biz} çokluk 1. kişi eki {-miz} ve çoğunlukla {-biz} biçiminde görülen geçmiş zaman (Güner, 2013, s. 205), duyulan geçmiş zaman (Güner, 2013, s. 209, 212), geniş zaman (Güner, 2013, s. 217, 218), şimdiki zaman (Güner, 2013, s. 222, 225) ve gelecek zaman (Güner, 2013, s. 229, 232, 233) çekimlerinde işlektir. Önceki dönemlerden farklı olarak bu dönemde {-biz} ekinin geniş zaman çekiminde {-Iz} biçimine

dönüşmüş şekli ilk defa kullanılmıştır (Güner, 2013, s. 217; Karamanlıoğlu, 1994, s. 126). Ayrıca {-biz}'in bu dönemde şart kipiyle kullanılmamış olmasına karşılık görülen geçmiş zaman kipiyle kullanımlarının ortaya çıkmış olması dikkat çekicidir.

{-biz} ekinin Çağatay Türkçesi döneminde kullanımının seyrekleşerek devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde {-biz} ve nadiren {-mİz} biçiminde kullanılmış olan ek, duyulan geçmiş zaman (Eckmann, 2003, s. 122, 124, 129; Argunşah, 2013, s. 160-161), geniş zaman (Eckmann, 2003, s. 119; Argunşah, 2013, s. 162-163), şimdiki zaman (Eckmann, 2003, s. 128; Argunşah, 2013, s. 164-165) ve gelecek zaman (Eckmann, 2003, s. 118; Argunşah, 2013, s. 166-167) çekimlerinde kullanılmıştır. Ekin görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde kullanımlarının ortadan kalkmış olmasına karşılık bu kipler için çokluk 1. kişi çekiminde {-k} ekinin kullanımı standart hâle gelmiştir (Eckmann, 2003, s. 115, 116).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde işletilmemiş olan {-biz} çokluk 1. kişi ekinin örneklerine sadece bir eserde rastlanmıştır. H. 804/M. 1401 tarihli bir *Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde geniş zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman, istek kipi ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmış olan {-biz} eki, ağız etkisiyle ortaya çıkmış standart dışı bir kullanımdır. Bu bakımdan {-biz} eki, dönem Türkçesinin ortak veya standart özelliği olarak değerlendirilmemelidir.

{-biz} çokluk 1. kişi ekine günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarından sadece Eskişehir'in Çifteler ilçesine bağlı Osmaniye köyünden derlenen Tatar ağzında geniş zaman çekiminde, {-kAn} ekli geçmiş zaman çekiminde ve {-(y)A}/{-y} ekli şimdiki zaman çekiminde rastlanmıştır (Özkan, 1997, s. 46-48). Bunun dışında bu ekin herhangi bir Türkiye Türkçesi ağzında kullanımı söz konusu değildir (Ay, 2009, s. 270, 489, 490). Dolayısıyla {-biz} çokluk 1. kişi eki, hem günümüz Türkiye Türkçesi ağızları hem de Eski Anadolu Türkçesi dönemi ağızları açısından Oğuz lehçesi dışında farklı bir lehçeye (muhtemelen Kıpçak) özgü ağız özelliğinin Batı Türkçesindeki yansıması olarak değerlendirilebilir.

2.3.2. {-ük}: Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde geniş zamanın olumsuz çokluk 1. kişi çekiminde genellikle zamir kökenli {-Uz} eki kullanılmıştır (Özkan, 2000, s. 135; Köktekin, 2008, s. 118). Başka bir ifadeyle geniş zamanın olumsuz çokluk 1. kişi çekiminde yuvarlak-dar ünlülü {-Uz} eki standartlaşmıştır (Develi, 2008, s. 216). Ancak *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi* adlı eserden alınan aşağıdaki örnekte, geniş zamanın olumsuz çekiminde çokluk 1. kişi için {-ük} eki kullanılmıştır:

“Hiç bunlar gibi görmez-**ük**” didiler. (Tekin, 1998, s. 525) “Hiç bunlar gibi görmeyiz’ dediler.”

Çokluk 1. kişi ekinin yukarıdaki örnekte geçen kullanımı, standart dışı bir kullanımdır. Eserde tek örneği olan bu ekin standart dışı bir ağzın etkisiyle ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Bu örneğin dışında, eserde geniş zamanın olumsuz çokluk 1. kişi çekimi için {-Uz} eki kullanılmıştır:

“Almayabilmez-**üz**” didiler. (Tekin, 1998, s. 556) “Anlayamayız’ dediler.”; İmdi biz aña yardım itmez-**üz**. (Tekin, 1998, s. 564) “Şimdi biz ona yardım etmeyiz.”; ... ayrılmaz-**uz**... (Tekin, 1998, s. 581) “... ayrılmayız...”

{-ük} çokluk 1. kişi ekinin geniş zaman çekimindeki kullanımına ilk defa Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmıştır. Bu dönemde geniş zaman çekiminde standart dışı bir ağzın özelliği olarak nadiren karşımıza çıkan {-ük} ekinin günümüz Türkiye Türkçesi ağzlarında da kullanımda olduğu görülmektedir. Bu eke özellikle Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu’nun çeşitli (özellikle kuzey) yörelerinde; şart kipi ve geçmiş zaman çekimlerine ek olarak geniş zaman (Ay, 2009, s. 367-369), gelecek zaman (Ay, 2009, s. 81-85) ve şimdiki zaman (Ay, 2009, s. 259, 548, 594) çekimlerinde de yer verilmektedir. Dolayısıyla geniş zaman çokluk 1. kişi çekiminde kullanılmış olan {-ük} ekini, Eski Anadolu Türkçesi dönemi için Oğuz lehçesinin standart dışı farklı bir ağzının özelliği olarak değerlendirmek olasıdır.

2.3.3. {-alık}, {-AIUη}, {-eliη}: Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde genellikle {-AIUm} eki kullanılmıştır (Özkan, 2000, s. 143; Gülsevin, 2007, s. 107; Köktekin, 2008, s. 121). Dolayısıyla ek, dönem Türkçesi için standartlaşmıştır (Develi, 2008, s. 216). Ancak *Satır Arası Kur’an Tercümesi* adlı eserde emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde sık kullanılan {-AIUη} ekinin yanı sıra nadiren {-alık}, {-AIUη}, {-eliη} eklerinin de kullanıldığı görülür (Küçük, 2010, s. 131):

... biz anları ayaklarımız altında al-**alık** ... (Küçük, 2014, s. 289) ”... biz onları ayaklarımızın altına alalım...”; ... saña harāc vēr-**eliη** mi māl vēr-**eliη** mi ... (Küçük, 2014, s. 215) “... sana haraç verelim mi, mal verelim mi?...”; ... koyunuz bizi size uy-**aluy** ... (Küçük, 2014, s. 215) “... bizi bırakın size uyalım...”; ... imān mı getür-**eliη** size ... (Küçük, 2014, s. 244) “... size iman mı getirelim...”

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde, emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde nadiren kullanılan {-alık}, {-AIUη} ve {-eliη} eklerinin Eski Anadolu Türkçesi dönemi için ağız

etkisiyle ortaya çıkmış standart dışı kullanımlar olduğu belirtilebilir. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında da {-alık}, {-AlUη} ve {-eliη} çokluk 1. kişi eklerine nadiren birkaç yörede rastlanmaktadır (Karahan, 1996, s. 51; Demir, 2000, s. 65; Ay, 2009, s. 718-719; Demir 2012, s. 299).

Emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde kullanılmış olan {-alık} ekine ilk defa Harezmi Türkçesi döneminde rastlanmıştır (Toprak, 2005, s. 272). Bu yapının seyrek olarak Kıpçak Türkçesi döneminde de kullanıldığı görülür (Güner, 2013, s. 239; Karamanlıoğlu, 1994, s. 116-117). Kıpçak Türkçesindeki bu kullanımın konuşma diline özgü olabileceği ifade edilmiştir (Ercilasun vd., 2006, s. 780). Çağatay Türkçesinde ise ek, yuvarlak ve düz ünlülü olarak {-AlUk} ve {-AlIk} biçiminde nadiren kullanılmıştır (Argunşah, 2013, s. 168-169). Dolayısıyla Eski Anadolu Türkçesinde bu yapının standart dışı olarak sadece tek bir eserde kullanılması, Oğuz lehçesi dışındaki farklı bir lehçeye ait ağız özelliğinin yansıması biçiminde değerlendirilebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde farklı bir ağız özelliğinin yansıması olarak emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde standart dışı kullanılmış olan {-AlUη}, tarihî Türk lehçeleri açısından farklı bir ektir. Düz ünlülü olan {-AlIη} biçiminin Uygur Türkçesinden itibaren Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde kullanılmış olmasına karşılık (Hacıeminoğlu, 1997, s. 155; Hacıeminoğlu, 2003, s. 192; Ercilasun vd., 2006, s. 779; Eraslan, 2012, s. 323-324; Argunşah, 2013, s. 168) yuvarlak ünlülü olan {-AlUη} biçiminin sadece Çağatay Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir (Argunşah, 2013, s. 168). Bu bakımdan *Satır Arası Kur'an Tercümesi*'nde, emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde nadiren kullanılmış olan {-AlUη} ve {-eliη} eklerinin Oğuz lehçesi dışında farklı bir lehçeye özgü ekler olduğu ifade edilebilir.

3. Sonuç

Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmış standart dışı çokluk 1. kişi eklerini ele alan bu çalışmayla ortaya çıkan başlıca tespit, yorum ve öneriler maddeler hâlinde şunlardır:

3.1. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde karşılaşılan {-alık}, {-AlUη}, {-eliη}, {-biz}, {-k}, {-lüm}, {-ük}, {-yüz} ve {-z} ekleri standart dışı kullanılmış olan çokluk 1. kişi ekleridir.

3.2. Emir kipinin çokluk 1. kişi çekiminde kullanılmış olan {-lüm} ve {(y)A} istek ekiyle kullanılmış olan {-z} ekleri, dizeleri vezne uydurmak için; {-k} ve {-yüz} ekleri ise dizeler arasında uyak oluşturmak için ortaya çıkarılmış standart dışı çokluk 1. kişi ekleridir. Bu

ekler, tamamen şairlerin dil dışı bir gerekçeyle yani şiirsel kaygılarla (aruz vezni, uyak) ortaya çıkarmış oldukları eklerdir.

3.3. Emir kipinin çokluk 1. kişi çekimlerinde nadiren karşılaşılan {-alık}, {-AlUη} ve {-elin} ekleri, yazarın veya müstensihin etkilendiği Oğuz lehçesi dışındaki farklı bir lehçenin ağız özellikleri olarak düşünülebilir.

3.4. Geniş zaman, {-mİş} ekli geçmiş zaman, gelecek zaman, istek kipi ve gereklilik kipi çekimlerinde seyrek kullanılmış olan {-biz}, taranan eserler içerisinde sadece tek bir eserde geçen zamir kökenli çokluk 1. kişi ekidir. Dönem Türkçesi için standart dışı kullanılmış olan bu ek, Oğuz lehçesi dışındaki farklı bir lehçenin (muhtemelen Kıpçak) ağız özelliği olarak değerlendirilebilir.

3.5. Tek örneği tespit edilmiş olan {-ük} eki, yazarın veya müstensihin sahip olduğu ağız özelliğinin esere yansımış biçimidir. Bu biçim, Oğuz lehçesinin standart dışı bir ağzına ait özellik olarak değerlendirilebilir.

3.6. {-alık}, {-AlUη}, {-elin}, {-biz}, {-k}, {-lüm}, {-ük}, {-yüz} ve {-z} çokluk 1. kişi ekleri, birkaç eserde kullanılan standart dışı yapılar oldukları için Eski Anadolu Türkçesi döneminin geneline mal edilmemelidir.

3.7. Eski Anadolu Türkçesi dönemi üzerine hazırlanacak olan çalışmalarda standart dışı kullanımlarla standart kullanımlar birbirine karıştırılmamalıdır. Bu kullanımlar, birbirinden ayrı paragraf veya başlıklarla ifade edilmelidir.

3.8. Standart ve standart dışı dil kullanımlarının birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi, dil araştırmaları açısından önemlidir. Bu sayede dönem Türkçesi için farklı (standart veya standart dışı) ağız özelliklerinin tespiti ve yorumlanması daha sağlam temellere oturtulacaktır.

3.9. Standart ve standart dışı dil kullanımlarının tespiti, şairler veya yazarlarca ortaya çıkarılmış olan standart dışı çeşitli dil kullanımlarının farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Özellikle vezin ve uyak etkisiyle ortaya çıkarılmış veya dil araştırmacıları tarafından yazım yanlışı olarak düşünülen bir kısım dil yapılarının değerlendirilmesi, farklı biçimleriyle karşılaşılan sözcük ve eklerin izahı bu sayede daha da kolaylaşacaktır.

3.10. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait standart dışı farklı dil kullanımlarının çeşitli çalışmalarla ortaya konması dil araştırmaları ve öğretimi açısından zaruridir.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun yazıtlarının söz dizimi*. Yayımlanmış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ay, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil çekimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayan, H. (1979). *Şeyhoğlu Mustafa Hürşîd-nâme (Hürşîd ü Feraşâd) inceleme-metin-sözlük-konu dizini*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Demir, İ. (2012). *Sarıgöl ve yöresi ağızları (inceleme – metinler – sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N. (2000). Anadolu ağızlarında birinci çoğul kişi istek eklerinin ikilik bildiren bir değişkesi. *Türkçe'nin ağızları çalıştay bildirileri*. haz. A. Sumru Özsoy, Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 65-71.
- Develi, H. (2008). Eski Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılması. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/3, 212-230.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca el kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri -fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını.
- Ercilasun, A. B., Karahan, L. ve Kirişçioğlu, M. F. (Redaksiyon) (2006). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri grameri I -fiil- "basit çekim"*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2013). Eski Anadolu Türkçesi ağızları üzerine. *Uluslararası Türk dili kurultayı bildirileri 20-25 Ekim 2008 -II-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1953-1962.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Karahan, L. (2007). Eski Anadolu Türkçesinin kuruluşunda yazı dili - ağız ilişkisi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1/1, Summer 2006, 1-12.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). Türkiye Türkçesi. *Türk dili üzerine araştırmalar birinci cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 537-606.
- Köktekin, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Küçük, M. (2010). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait (M. 1401) satır arası ilk Kur'an tercümesinde yapı bilgisi-tercüme tekniği-söz varlığı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17/1, 121-147.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültüral, Z., Beyreli, L. (1999). *Şerîfi Şehnâme çevirisi I, II, III, IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Osmaniye Tatar ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Filiz Kitabevi.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, A. (1998). *Şirvanlı Mahmûd tarih-i İbn-i Kesîr tercümesi 4. cilt, 1. kısım dil özellikleri-metin-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Yayımlayan: Mehmet Ölmez, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde fiil*. Ankara.
- Yavuz, K. (2007a). *Mu'îni'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si mesnevi tercüme ve şerhi II. cilt (metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Yavuz, K. (2007b). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) –metin ve günümüz Türkçesine aktarma- I-II*. Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını.